

Мэнэ - Ханалас улуун Алтан орто уопсай үөрэхтээһин оскуолата.

Аабыы –билии төрдө

алын кылаас учуутала

Билюкина Варвара Гаврильевна

Өлөчөй, 2023

Аан маннай аабы.

«Аабы, аабы, аабы» - бу тыл кими долгуппат буолуой? Ордук бастакы кылааска кэлбит оболору, кинилэр төрөппүттэрин, эдьийдэрин, убайдарын, эбээлэрин, эһээлэрин долгутар биир суолталаах тыл буолар. Оҕо маннай суумкатын сүгэн оскуолаҕа үөрэнэ киирдэбинэ, улахан болҕомто кини тыла сайдытыгар уонна аабытыгар ууруллар. Төрөппүт эрэ барыта – «Хайа мин обом аабан эрэр дуо?» «Аабыта хайдабый?» - диэн ыйытыылара үгүс буолааччы. Ол иһин учуутал өттүттэн сүрдээх улахан үлэ эрэйиллэр. Оҕону умсугутан, интэриэһин тардан ааҕарга үөрэтии – бу кини киһи быһыытынан иитиллэтигэр, ийэ тылын өйдүүрүгэр, инники сайдытыгар бөҕө тирэх буолар. Бастакы кылаасан аабы үөрүйэхтэрин баһылаабыт оҕо үөрэххэ баҕата үрдүк буолар, инники да өттүгэр ыарыҕаппакка ситиһилээхтик үөрэнэр. Аабы сатабылын сайыннарарга 1 кылааска дорҕоонно үлэ күүскэ ытыллыахтаах. Оҕо дорҕоону чуолкайдык сангарар, билэр эрэ буоллаҕына аабыны түргэнник ылынар. Ол иһин кыра сааһыттан оҕо дорҕоону чуолкайдык сангарда үөрэтиэхтээхпит. Дорҕоону чуолкайдык сангарда үөрэтэргэ чуолаан түөрт көрүннээх үлэ ытыллар:

1. Саха тылын бары дорҕооннорун уонна киири дорҕооннору арааран истэргэ, сангарарга үөрэтии.
2. Тыллары сөпкө, чуолкайдык сангарарга эрчийии, дикцияны сайыннарыы.
3. Оҕо сангарарыгар тыынын үчүгэйдик ыларын ситиһии.
4. Кэпсэтэрин көрөн, куолаһын улаатыннараран кыччатан, сонотон – синньэтэн, түргэнник-бытааннык сангарар буоларга бэлэмнээһин.

Сангарар органнарын былчыннара кыайан сайдыбатах оҕо чуолкайдык сангарар кыаҕа суох. Ол иһин анал эрчийэр үлэ ытыллара наада. Оҕо сангарар органа төһөнөн имигэс буолар да, оччонон уустук этиллилээх дорҕооннору сатаан чуолкайдык сангарар. Холобур, уруокка араас дьарыктаныылары киллэриэххэ сөп. Ол курдук тыл, уос былчыннарын уонна истэр дьобуру сайыннарар оонньуулары, дьарыктары.

Д.Б.Эльконин теориятынан, ааҕарга үөрэтии диэн-буукубаларынан көрөн, тыл дорҕооннорун утуу-субуу силбэһиннэрэ этэн таһаарыыны ааттыыллар. Оҕо оннук ааҕарыгар көнө сүһүбүнэн сирдэтэр. Маннык ааҕарга үөрэммит оҕо сабыылаах да сүһүбү түргэнник ааҕар. Ааҕарга үөрэтии саамай эпπιэттээх түгэнинэн, икки сүһүбү холбоон, тыл таһарыы буолар. Ол иһин оҕолор сүһүөхтэри аахтылар да, кинилэри холбоон тыллары таһаарар үлэ эрдэттэн саҕаланыхтаах. Учуутал сүрүн соруга оҕолор сүһүөхтээн аабыттан түргэнник бүтүн тылларынан аабыга киирэллэрин ситиһии буолар. Холобур тылы уларытан аахтарыы ныматын туһаныахха сөп. (ат, ыт, эт, от) Сүһүөхтэри аабыны анал бэлэмнэниллибит таблицаттан аахтарыллар. Оҕо үксэ сүһүбү ааҕар дьобурдаммытын кэннэ тылы аахтарыыга киириллэр. Бэйэм үлэбиттэн ылан көрөр буоллахпына, сабыылаах сүһүбү үчүгэйдик ааҕар оҕо тылы аабытыгар ыарыҕаппат буолар. Тылы аахтарыыга араас нымалары туттуохха сөп. Холобур маарыннатан аахтарыы, утарыта тутан тэннээн аахтарыы, тылы эрдэ ырытан баран аахтарыы уо.д.а.

Проект «Дьиз кэргэнинэн оҕо аабар дьобурун сайыннары»

Сыала: хас биирдии дьиз кэргэннэ кинигэ, кинигэни аабы киһи духовнай баайын, ис санаатын, культуратын сайыннараыгар сүдү оруоллаабын өйдүүрүн ситиһэн, үөрэх ситимигэр киллэрэн, сүрүн сатабыллары аабы нөнгүө кэтээн көрүү.

Соруктара:

- дьиз кэргэн кинигэбэ сыһыанын үөрэтии;
- оҕону кыра сааһыттан кинигэни сатаан көрө, ырыта, ааба, туһана үөрэнэрин нөнгүө, оҕо санарар саната, тылын саппааһа, кэпсэтэр дьобура ситимнээх саната сайдарыгар үлэни тэрийии;
- Иитии уонна үөрэх ситимигэр аабыга дэгиттэр үөрүйэхтэр дьайыылары кэтээн көрүү.

Актуальноһа:

XXI үйэ оҕото кинигэбэ, кинигэни аабыга сыһыана, таһыма тутасыйда.

Билигин оҕо иллэн кэмин атаарарыгар араас саңа көрүннэр баар буоланнар, оҕо аабар баҕата, кинигэбэ сыһыана уларыбыта бэйэтиттэн эрэ тутулуктаммат буолла. Бүтүүн дьиз кэргэн аахпат буолбута мэлдьэбэ суох. Кинигэни аабы киһиэхэ дэгиттэр сайдыыны биэрэрин өйдөөбөт буолуу – кэлэр көлүөнэ оҕолорбут, ыччаттарбыт кэпсэтэр, алтыһар, санааларын сааһылаан этэр, ис культураларын таһыма о.д.а. сатабылларын сүтэриэн, көрүннүк киһи эрэ буолуон сөп.

Туттуллар ньымалара:

сылыктааһын, кэтээн көрүү, ырытыы, тэннээһин, инэри, иитии, кэпсэтии, быһаарыы, сэнээри у.д.а.

Аабы 15 дэгиттэр сатабыллара:

1. Аабы
2. Суруйуу
3. Ырытыы
4. Кэпсээһин
5. Бырайыактааһын
6. Өйдөөһүн
7. Сабаҕалааһын
8. Дакаастааһын
9. Сааһылааһын
10. Талыы
11. Түмүктээһин
12. Чопчулааһын
13. Бэрэбиэркэлээһин
14. Сыаналааһын
15. Санарыы

Үөрэх дэгиттэр дьайыылара

Тус суолталаах дьайыы (личностные)	Бэйэни салайынар, дьаһанар дьайыы (регулятивные)	Бодоруһарга үөрэнэр дьайыы (коммуникативные)	Билиини – көрүүнү ылар дьайыы (познавательные)
Өйдөөһүн Сыаналааһын	Сабаҕалааһын Чопчулааһын Бырайыактааһын Бэрэбиэркэлээһин	Түмүктээһин Сааһылааһын	Аабыы Суруйуу Ырытыы Кэпсээһин Талыы Саһарыы Дакаастааһын

Аабыы дэгиттэр дьайыыларын кэтээн көрүү

дьайылар	Тус суолталаах дьайыы (личностные)		Бэйэни салайынар, дьаһанар дьайыы (регулятивные)		Бодоруһарга үөрэнэр дьайыы (коммуникативные)		Билиини-көрүүнү ылар дьайыы (познавательные)	
	ойдообун	Аабыы	Чопчулааһын	Бырайыактааһын	Солбуһуу	Сааһылааһын	талыы	Дакаастааһын

Аабыы дэгиттэр дьайыыларын кэтээн көрүү критерийдэрэ

Тус суолталаах дьайыы.

1. Өйдөөһүн. Үрдүк – 36
Орто – 26.
Намыһах – 16.

2. Аабыы. Үрдүк – 36.
Орто – 26.
Намыһах – 16.

Бэйэни салайынар, дьаһанар дьайыы.

1. Чопчулааһын. Үрдүк – 36
Орто – 26.
Намыһах – 16
2. Бырайыактааһын. Үрдүк – 36
Орто – 26.

Намыһах – 16.

Бодоруһарга үөрэнэр дьайыы.

1. Солбуйуу . Үрдүк – 36.

Орто – 26.

Намыһах – 16.

2. Сааһылааһын. Үрдүк – 36.

Орто – 26.

Намыһах – 16.

Билиини – көрүүнү ылар дьайыы.

1. Талыы. Үрдүк – 36

Орто – 26.

Намыһах – 16.

2. Дакаастааһын. Үрдүк – 36.

Орто – 26.

Намыһах – 16.

Оҕону үчүгэйдик ааҕарга үөрэтиигэ эрчийии, өр буолбакка, кылгас кэмгэ, ол гынан баран, сотору сотору ыытыллара улахан суолталаах. Холобур утуйуох иннинэ аабыны, уруокка 3-5мүн.аабылары,сөбүлүүр текстэрин аахтарыы,саҥа таһааран аабыы,ботугураан аабыы, пааранан аабыы, кылааһынан аабыы,искэ-таска аабыы, этиилэринэн быһан аабыы. Хайа баҕарар учуутал оҕону ааҕарга уһуйар сыралаах үлэтигэр араас ньымалары туһанан оҕо ааҕар тэтимин түргэтэтэр, сөптөөхтүк ааҕарын ситиһэр.

Дьэ кэргэнинэн аабыны көбүлээһин- оҕо ааҕар дьобуруун сайыннарыыга биир саамай түмүгү биэрэр күүстээх ньыма буолар. Маннайгы кылаастан саҕалаан дьэбэ аабыны тэрийиллэр: бэйэ аабыта, ыалынан аабыы. Маныаха учуутал сөптөөх литератураны талан кылаас таһынан аабыллар айымньылар испииһэктэрин үөрэх дьыла саҕаланыыта бигэргэтэр. Сыл устата 20-25 айымньыны чиэспэрдэринэн үллэрэн икки тылынан аабалларыгар усулуобуйа тэриллэр. Чиэспэргэ биирдэ суругунан бэрэбиэркэлиир үлэ ыытыллар. Ааҕааччы дневнигин толорторо үөрэтиллэр. Үөрэнээччилэр ааҕааччы дневнигэр аахпыт айымньыларын суруйааччытын, аатын суруйан , уруһуйдаан, тугу өйдөөбүтүгэринэн ыйытыылары толкуйдаан, айымньы кылгас ис хоһоонугар былаан онорон аахпыттарын чингэтэллэр. Аныгы олох тэтиминэн кылгастык ис хоһоонун кэпсээн, сөптөөх өс хоһооннорун, таабырыннары, оонньуулары толкуйдаан видеоҕа устан, хаартыскаҕа түһэрэн бэйэлэрэ интернет ситимигэр канал онгостон хаалларан иһэллэр. Учуутал ссылканан эбэтэр кюар кодунан оҕо аабыыга үлэтин бэрт түргэнник бэрэбиэркэлиир кыахтанар.

Оҕо аабытын көбүлүүргэ араас ньыма элбэх. Ол эрэн дьэ кэргэн аабыны көбүлүүр, аабыы чаастарын, киһэлэрин тэрийэр, оҕону кытта тэнгэ ааҕар буоллабына

оџо ааџыга түргэнник сыстар, интэриэһэ улаатар. Элбэхтик ааџар үөрэнээчи бары предметкэ үчүгэйдик ситиһэн үөрэнэр, ыарырџаппат буолар.